

05348

Serie Research Memoranda

Islamitisch Bankieren

L.J.J. van Eekelen

Research-Memorandum 1992-46
December 1992

INHOUDSOPGAVE

Bladzijde

1. Enkele inleidende opmerkingen	1
2. Riba	2
3. Islamitische financieringsovereenkomsten	4
a. De wadia	4
b. De murabaha	5
c. De mudaraba	6
d. De musharaka	8
e. De quard hasan	9
4. Passief bedrijf	10
a. Rekening-courantrekeningen	10
b. Spaarrekeningen	11
c. Algemene investeringsrekeningen	13
d. Specifieke investeringsrekeningen	14
e. Zakat-rekeningen	15
5. Actief bedrijf	16
a. Winstopslag	17
b. Winst- en verliesdeling, zonder medezeggenschap	19
c. Winst- en verliesdeling, met medezeggenschap	21
d. Aandelen	22
e. Verhuur van activa met het recht van koop	23
f. Interest-vrije leningen	24
6. Aanpassingen van het passief- en actiefbedrijf	26
7. Samenvatting en conclusies	27

BIJLAGEN

29 t/m 38

ISLAMITISCH BANKIEREN

door L.J.J. van Eekelen⁺⁾

1. ENKELE INLEIDENDE OPMERKINGEN

Alle handelingen van de moslims, dus ook hun financiële transacties, dienen steeds in overeenstemming te zijn met de grondbeginselen van de islam. Deze grondbeginselen verbieden onder meer het ontvangen en/of betalen van 'riba' dat volgens veel islamitische denkers en economen alle vormen van interest omvat. Zulks betekent, dat de islamitische banken alleen gebruik mogen maken van financieringsovereenkomsten die de interest uitsluiten. En dit heeft uiteraard weer consequenties voor de aard van het passiefbedrijf en van het actiefbedrijf van de islamitische banken. Het blijkt dat de islamitische banken een kruising vormen tussen de handelsbanken en de investeringsbanken. De belangrijkste financiële transacties van de islamitische banken worden in onderstaand artikel geanalyseerd en kritisch besproken.

In dit beknopt gehouden artikel kan niet worden ingegaan op het ontstaan en de geschiedenis van de islamitische banken in tal van landen met een (overwegend) moslimse bevolking. Om dezelfde reden kan evenmin worden ingegaan op de juridische aspecten van het islamitisch bankieren, noch op het monetaire en het bedrijfseconomische toezicht op de islamitische banken. Het geheel zal met een samenvatting en enkele conclusies worden afgesloten.

^{+) Dr. L.J.J. van Eekelen is verbonden aan de Economische Faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam.}

2. RIBA

De koran verbiedt in verschillende verzen het ontvangen en/of betalen van riba. De term 'riba' betekent in het arabisch 'toename', 'vermeerdering' of 'aanwas' en verwijst in dit verband naar elk tevoren overeengekomen bedrag dat een kredietnemer voor een lening over een bepaalde periode moet terugbetalen boven de hoofdsom van de lening¹⁾. Riba omvat dus alle vormen van interest, ongeacht de aard of het doel van de leningen.

„Degenen die de riba verteren, zullen niet anders opstaan (op de dag des oordeels), dan zoals iemand die door de Satan krankzinnig is gemaakt. Dat komt omdat zij zeggen: 'de bay' (koop en verkoop) is gelijk aan de riba', terwijl Allah de 'bay' heeft toegestaan en de riba heeft verboden.” (Soera 2: 275).

„O, gij die gelooft, vreest Allah en doet afstand van de rest van de riba (die u nog toekomt), als gij ware gelovigen zijt. Maar indien gij dit niet doet, weest dan gewaarschuwd voor oorlog van Allah en Zijn boodschapper (tegen u); maar indien gij berouw hebt, is voor u het oorspronkelijke kapitaal (zonder riba); zo zult gij geen onrecht doen, noch zal u onrecht worden aangedaan.” (Soera 2: 278-279).

„O, gij die gelooft, neemt geen riba, daar (deze) aanleiding geeft tot eindeloze vermeerdering (van bezit) en vreest Allah, opdat gij moogt slagen.” (Soera 3: 130).

1) Zie hiervoor M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 55-66; W.M. Khan, Towards an interest-free islamic economic system, The Islamic Foundation, Leicester 1985, blz. 23-28.

De koran verbiedt dus de riba om twee redenen¹⁾. Allereerst, omdat het behalen van financiële voordelen met een lening alleen toelaatbaar wordt geacht als de kredietgever hiervoor geen vaste vergoeding krijgt, maar als hij deelt in zowel de winst als het verlies van het met de lening gefinancierde project. Ten tweede: omdat de riba gewoonlijk leidt tot een sterke concentratie van bezit in de handen van weinigen.

Bovengenoemd verbod op riba wordt door de islamitische denkers verschillend geïnterpreteerd. Zo menen de meer liberale denkers²⁾ dat de koran alleen woeker verbiedt en niet de 'normale' interest. Maar om moeilijkheden met de meer orthodoxe islamieten te vermijden, zijn deze liberale islamieten veelal wel bereid de interest als 'kostenvergoeding' of 'commissie' aan te duiden. De meer orthodoxe denkers wijzen op grond van hun interpretatie van de koran daarentegen elke vorm van interest af. En het zijn vooral laatstgenoemde denkers die de praktijken van de meer liberale islamieten kritiseren. Tegenwoordig vindt deze kritiek in tal van islamitische landen ook gehoor in de politiek³⁾.

1) Zie hieromtrent M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 57 en 63; I. Karsten, Islam and financial intermediation, IMF, Staff Papers, 1982, blz. 111.

2) Zie bij voorbeeld F. Rahman, Riba and interest, Islamic Studies, maart 1964, blz. 6; S.F. Ulgener, Monetary conditions of economic growth and the islamic concept of interest, The Islamic Review, februari 1967, blz. 11-14.

3) Zie P.W. Wilson, A question of interest, The paralysis of Saudi banking, Westview Press, Boulder 1991, blz. 14.

Omdat dit artikel tot doel heeft de werking van het islamitisch bankieren te analyseren, zal in onderstaande beschouwing alleen worden uitgegaan van de orthodoxe visie op de interest. Immers, de afschaffing van de interest vormt de belangrijkste drijfveer achter de snelle verbreiding van het islamitisch bankieren¹⁾.

3. ISLAMITISCHE FINANCIERINGSOVEREENKOMSTEN

Op grond van de in paragraaf 2 genoemde argumenten zoeken tegenwoordig veel islamitische denkers en economen naar allerlei financieringsovereenkomsten die geheel vrij zijn van interest. De islam staat immers wel financieringsovereenkomsten toe die gebaseerd zijn op een billijke verdeling van winsten en verliezen en waarbij de kredietgever, indien deze in de toekomstige winsten wil delen, bereid moet zijn om ook in de eventuele verliezen te delen en wel in verhouding tot de kapitaalinbreng. Onderstaande financieringsvormen worden geacht aan dit criterium te voldoen.

a. De wadī'a (وَدِيعَة)

De wadī'a is een bruikleenovereenkomst tussen twee partijen, waarbij de ene partij een bepaald activum (exclusief grond) in bewaring geeft aan een andere partij, zonder dat deze laatste partij hiervoor een beloning hoeft te betalen of hiervan de eigenaar is of wordt²⁾.

1) Zie in dit verband S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 45; J.R. Presley, Directory of islamic financial institutions, Croom Helm, Londen 1988, vooral blz. 3-13.

2) Zie hieromtrent A.H.H. Ismail, Islamic banking: concepts and operations, Banker's Journal Malaysia, juni 1983, blz. 28.

b. De murābaha (مراج)

De murābaha is een overeenkomst tussen twee partijen, waarbij de ene partij, de kredietgever, in opdracht van de andere partij, de kredietnemer, bepaalde, nader gespecificeerde goederen koopt om deze vervolgens tegen een onderling overeengekomen prijs op een later tijdstip weer aan laatstgenoemde partij te verkopen¹⁾. De kredietgever kan hierbij geen aanbetalings- of zekerheidsbedingen²⁾.

Deze overeenkomst houdt dus in feite in dat de kredietgever bepaalde goederen aan een cliënt verkoopt tegen een prijs die zowel de aankoop- en de transportkosten van deze goederen dekt als de met de cliënt overeengekomen winstopslag. De kredietgever blijft voor genoemde transactie verantwoordelijk totdat de gekochte goederen effectief aan de koper-kredietnemer zijn overgedragen. Omdat de overeengekomen winstopslag in de praktijk echter min of meer is gebaseerd op de interest die de niet-islamitische banken usantieel voor dergelijke kredieten in rekening brengen, wordt de murabaha niet door alle moslims aanvaard³⁾.

1) Zie hiervoor S.H. Homoud, Islamic banking, Arabian Information, Londen 1985, blz. 243-245; A.H.H. Ismail, Islamic banking: concept and operation, Banker's Journal Malaysia, juni 1983, blz. 28.

2) Zie S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 64.

3) Zie bij voorbeeld M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 170; L. Hovenkamp, Islamitisch bankwezen stimuleert lokale economie, Financieel Economisch Magazine, 15 november 1986, blz. 63; S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 64, 82, 138 en 145; P.W. Wilson, A question of interest, The paralysis of Saudi banking, Westview Press, Boulder 1991, blz. 179.

c. De mudāraba (مضاربة)

De mudāraba is een samenwerkingsverband tussen twee partijen, een ondernemer en één of meer kredietgevers, op basis van een vooraf overeengekomen winst- en verliesdeling¹⁾. De betrokken ondernemer brengt arbeid, deskundigheid en ondernemerschap in, doch geen kapitaal, terwijl de kredietgevers alleen het risicodragende kapitaal inbrengen. Deze financieringsvorm stamt uit de karavaanhandel en is van oudsher vooral toegepast op zelf-liquiderende goederentransacties²⁾.

Men dient voor zo'n overeenkomst uiteraard steeds duidelijke afspraken te maken over de verdeling van de winsten tussen beide partijen. Eventuele verliezen komen geheel voor rekening van de kredietgevers, tenzij de ondernemer schuldig is aan grove nalatigheid. De ondernemer krijgt echter geen vergoeding voor zijn inspanningen als er verliezen zijn geleden.

1) Zie voor details A. Akhtar, Structural framework in islam's economic system, The Muslim World Journal, mei-juni 1988, blz. 29; M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 71-72, 248-251 en 262; S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 49-52; M.N. Siddiqi, Partnership and profit-sharing in islamic law, The Islamic Foundation, herdruk, Leicester 1987, 111 blz.; M. Uzair, Interest-free banking, Royal Book Company, Karachi 1978, blz. 21-23.

2) Zie J.R. Presley, Directory of islamic financial institutions, Croam Helm, Londen 1988, blz. 23-24.

De kredietgevers ontvangen geen zekerheden voor het door hen verstrekte kapitaal, terwijl hun aansprakelijkheid beperkt blijft tot het bedrag van hun feitelijke kapitaalbijbreng¹⁾. Zij dienen zich bovendien te onthouden van inmenging in de dagelijkse gang van zaken in de onderneming. Met andere woorden: de mudaraba is vergelijkbaar met de commanditaire vennootschap, waarbij de ondernemer de werkende vennoot is en de kredietgevers de stille vennoten zijn²⁾.

1) Zie hieromtrent R. Cooper, A calculator in one hand and the koran in the other, Euromoney, november 1981, blz. 52; M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 72 en 262; M.N. Siddiqi, Partnership and profit-sharing in islamic law, The Islamic Foundation, herdruk, Leicester 1987, blz. 18.

2) Zie in dit verband C.A. Fontelijn, Islamitisch bankieren nog altijd tussen droom en werkelijkheid, Het Financieele Dagblad, 27 september 1985, blz. 13; M.N. Siddiqi, Banking without interest, The Islamic Foundation, herdruk, Leicester 1988, blz. 23; K. Wagtendonk, Islamitisch bankieren tussen fundamentalisme en modernisme, in Islamitisch fundamentalisme, Coutinho, Muiderberg 1986, blz. 59.

d. De mushāraka (مشاركة)

De mushāraka, soms ook wel aangeduid als 'musharika' of 'shirka' is een samenwerkingsverband tussen twee of meer partijen, bij voorbeeld een ondernemer en een kredietgever, op basis van een vooraf overeengekomen winst- en verliesdeling¹⁾. De ondernemer en de kredietgever brengen beiden risicodragend kapitaal in, terwijl in tegenstelling tot de hiervoor genoemde mudaraba-overeenkomst, de kredietgever zich nu ook met de dagelijkse gang van zaken in de onderneming mag bezighouden. Deze financieringsvorm wordt vooral in de handel en in de industrie gebruikt ter financiering van vlottend kapitaal. De kredietgever ontvangt voor zijn deelname in het kapitaal van de onderneming geen zekerheden. De musharaka is vergelijkbaar met de maatschap of participatie-overeenkomst²⁾.

-
- 1) Zie voor details J.N.F. Bakker, Organisatie en werkwijze van het islamitisch bankwezen, Economisch Statistische Berichten, 25 juni 1990, blz. 681; M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 72-73, 251-255 en 264; R. Cooper, A calculator in one hand and the koran in the other, Euromoney, november 1981, blz. 60; A.H.H. Ismail, Islamic banking: concept and operation, Banker's Journal Malaysia, juni 1983, blz. 28; S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 48-49, 63, 98, 139, 146, 148 en 151; M.N. Siddiqi, Partnership and profit-sharing in islamic law, The Islamic Foundation, herdruk, Leicester 1987, 111 blz.
- 2) Zie A. Fonteijn, Islamitisch bankieren nog altijd tussen droom en werkelijkheid, Het Financieele Dagblad, 27 september 1985, blz. 13; M.N. Siddiqi, Partnership and profit-sharing in islamic law, The Islamic Foundation, herdruk, Leicester 1987, blz. 15.

qard hasan (قرض حسن)
e. De qard hasan¹⁾

De qard hasan is een charitatieve lening, waarbij de kredietnemer zich moreel verplicht de hoofdsom van de lening terug te betalen, zodra zulks mogelijk is²⁾.

De aan een dergelijke lening verbonden administratiekosten komen geheel voor rekening van de kredietgever³⁾.

Bij deze financieringsvorm wordt het geheel aan de kredietnemer zelf overgelaten of, en zo ja, hoeveel hij meer zal terugbetalen dan het bedrag van de hoofdsom van de lening⁴⁾.

1) Het meervoud van deze term luidt: qurūd hasanah.

2) Zie in dit verband M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 42, 68 en 263; I. Karsten, Islam and financial intermediation, IMF, Staff Papers, 1982, blz. 124; R. Wilson, Islamic financial markets, Routledge, Londen 1990, blz. 124 en 189.

3) Zie Habib Bank Ltd, Towards understanding non-interest based banking in Pakistan, Karachi, zonder jaar, blz. 5.

4) Zie hieromtrent A.H.H. Ismail, Islamic banking: concept and operation, Banker's Journal Malaysia, juni 1983, blz. 28.

4. PASSIEF BEDRIJF

Het passieve bankbedrijf houdt zich bezig met het aantrekken van financiële middelen die nodig zijn voor de uitoefening van het actieve bankbedrijf, dat wil zeggen met het aantrekken van eigen en vreemd vermogen. Bij de islamitische banken kan men dit passiefbedrijf, voor zover het betrekking heeft op het aantrekken van vreemde middelen, indelen in vier typen rekeningen.

a. Rekening-courantrekeningen

De houders van rekening-couranttegoeden houden deze gelden niet alleen uit veiligheidsoverwegingen bij de banken aan, maar vooral ook op grond van het transactiemotief. De islamitische banken aanvaarden deze zogenaamde zichtdeposito's op basis van een bruikleenovereenkomst (wāḍi'a). Dit betekent enerzijds, dat banken die voor hun cliënten dergelijke rekeningen openen de ontvangen gelden naar eigen goeddunken mogen aanwenden, zonder dat zij de betrokken rekeninghouders in de winst moeten laten delen. En anderzijds, dat deze banken op verzoek van de betrokken rekeninghouders op elk moment (een deel van) deze tegoeden in rekening-courant moeten kunnen terugbetalen. De rekeninghouders lopen hierbij vrijwel geen enkel risico, want de banken staan immers met hun totale eigen vermogen en de door hen op basis van muḍāraba-overeenkomsten ontvangen vreemde middelen garant voor de volledige terugbetaling van de tegoeden in rekening-courant. En omdat volgens de islamitische wet (^{shari'a} sharia) winstdeling zonder risicodeling niet is toegestaan, delen de houders van rekening-couranttegoeden niet in de winst¹⁾.

1) Zie M.U. Chapra, Towards a just monetary system, the Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 159-160.

De islamitische banken verschaffen, evenals de niet-islamitische banken, ten laste van deze tegoeden in rekening-courant betalingsfaciliteiten in de vorm van girale overschrijvingen en het chequeverkeer. Gewoonlijk brengen zij hiervoor een bepaalde provisie in rekening¹⁾.

b. Spaarrekeningen

Particulieren houden spaartegoeden niet alleen uit veiligheidsoverwegingen bij de banken aan, maar vooral ook op grond van het voorzorgsmotief. Het zijn eigenlijk tegoeden die men tijdelijk niet nodig heeft, maar die men wel op elk moment direct wil kunnen gebruiken. De islamitische banken aanvaarden deze gelden, zelfs in heel kleine bedragen. Gewoonlijk gebeurt dit op basis van een bruikleenovereenkomst (wadia)²⁾. Dit betekent dat de rekeninghouders, na opzegging, waarbij vaak bepaalde regels in acht genomen moeten worden³⁾, (een deel van) hun spaartegoed onmiddellijk kunnen terugvragen.

1) Zie bij voorbeeld A.H.H. Ismail, Islamic banking: concept and operation, Banker's Journal Malaysia, juni 1983, blz. 29.

2) Zie R. Cooper, A calculator in one hand and the Koran in the other, Euromoney, november 1981, blz. 51; A.H.H. Ismail, Islamic banking: concept and operation, Banker's Journal Malaysia, juni 1983, blz. 29.

3) Zie in dit verband S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 138; R. Wilson (red.), Islamic financial markets, Routledge, Londen 1990, blz. 137.

De islamitische banken kunnen uit hun winst een tegemoetkoming geven aan de houders van spaartegoeden, in tegenstelling tot die van tegoeden in rekening-courant, en wel op twee verschillende manieren. Ten eerste kunnen zij hun trouwe spaarders soms helpen met kleine kredieten op korte of middellange termijn voor produktieve doeleinden, bij voorbeeld als zij een eigen bedrijf willen opzetten of uitbreiden¹⁾. De hieraan verbonden kosten zijn geheel voor rekening van de kredietverlenende banken. Op de tweede plaats kunnen zij hun trouwe spaarders die buiten hun schuld in financiële problemen zijn gekomen, zoals bij voorbeeld ten gevolge van ziekte of overlijden, helpen met een som gelds, zonder dat hieraan bepaalde voorwaarden zijn verbonden, met name ten aanzien van de terugbetaling²⁾. Dikwijls worden laatstgenoemde leningen verstrekt met behulp van gelden die de islamitische banken hebben ontvangen op de zakat-rekeningen³⁾.

1) Zie S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 53; M. Uzair, Interest-free banking, Royal Book Company, Karachi 1978, blz. 144.

2) Zie hiervoor Habib Bank Ltd, Towards understanding non-interest banking in Pakistan, Karachi, zonder jaar, blz. 5; A. El-Naggar, Islamitische Banken in Theorie und Praxis, Österreichische Bank Archiv, 1984, nr 12, blz. 418.

3) Zie voor bijzonderheden over de zakat-rekeningen paragraaf 4.e. van dit artikel.

c. Algemene investeringsrekeningen

Algemene investeringsrekeningen zijn vergelijkbaar met de vaste termijndeposito's op naam die bij de niet-islamitische banken kunnen worden aangehouden. Particulieren, bedrijven en instellingen houden deze rekeningen vooral bij de banken aan vanuit het beleggingsmotief.

De islamitische banken aanvaarden deze middelen alleen in betrekkelijk grote bedragen en uitsluitend op basis van winst- en verliesdeling (mudāraba). Als een islamitische bank dergelijke gelden aanneemt, komt zij contractueel met een cliënt overeen het in het contract genoemde bedrag gedurende een bepaalde periode te mogen gebruiken voor niet nader gespecificeerde investeringsdoeleinden. De in het contract overeengekomen periode kan drie, zes of negen maanden duren, maar ook wel één of meer jaren en kan, indien gewenst, automatisch worden vernieuwd¹⁾. Tussentijdse opvragingen zijn niet zonder meer mogelijk, maar hangen af van de investeringsprojecten die de bank op dat moment onder handen heeft, alsook van overwegingen van liquiditeit²⁾. In het contract wordt ook de wijze van winst- en verliesdeling vastgelegd. Zo kan bij voorbeeld zijn overeengekomen dat de bank 20 procent en dat de cliënt 80 procent van de netto winst ontvangt, respectievelijk van het verlies³⁾.

1) Zie U.M. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 160; R. Cooper, A calculator in one hand and the koran in the other, Euromoney, november 1981, blz. 51.

2) Zie in dit verband A. El-Naggar, Islamitische Banken in Theorie und Praxis, Österreichisches Bank Archiv, 1984, nr 12, blz. 419.

3) Zie hieromtrent A.H.H. Ismail, Islamic banking: concept and operation, Banker's Journal Malaysia, juni 1983, blz. 29.

d. Specifieke investeringsrekeningen

Specifieke investeringsrekeningen wijken slechts hierin van bovengenoemde algemene investeringsrekeningen af dat in het contract, dat de betrokken islamitische bank met haar cliënt afsluit, ook steeds expliciet wordt vastgelegd in welke economische sectoren en/of in welke geografische gebieden de aangeboden middelen mogen worden aangewend¹⁾. Zo kan bij voorbeeld worden bepaald dat de aangetrokken middelen alleen mogen worden geïnvesteerd in de landbouw en/of in dezelfde regio als waarin de cliënt woonachtig is. Dit betekent, dat de betrokken bank in feite alleen een bemiddelende rol vervult en dat de te behalen winsten, respectievelijk de eventuele verliezen van de specifieke investeringsprojecten door deze cliënten worden gedeeld naar rato van hun participatie in de specifieke investeringsprojecten²⁾.

1) Zie A.H.H. Ismail, Islamic banking: concept and operation, Banker's Journal Malaysia, juni 1983, blz. 29; J.R. Presley (red.), Directory of islamic financial institutions, Croom Helm, Londen 1988, blz. 22.

2) Zie in dit verband S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 65 en R. Wilson (red.), Islamic financial markets, Routledge, Londen 1990, blz. 109.

e. Zakāt-rekeningen

De giften die de gelovige moslims ten behoeve van de armen bij de islamitische banken storten, worden op een zogenaamde zakāt-rekening geboekt. Deze rekening verschilt van de reeds eerder genoemde passiefrekeningen, doordat de gelden die op deze rekening worden geboekt niet langer het eigendom van de cliënten zijn. In de islam¹⁾ wordt het betalen van zakāt, een soort vermogensbelasting die de rijken ten behoeve van de armen moeten betalen, als één van de belangrijkste religieuze plichten van een moslim beschouwd.

De hoogte van het te betalen tarief wordt bepaald door de vermogenscategorie die van toepassing is, alsmede door de manier waarop men dit vermogen heeft verkregen en varieert van 2,5 tot 20,0 procent²⁾. De islamitische banken gebruiken deze gelden voor sociale doeleinden, met name voor het geven van financiële hulp aan cliënten die buiten hun eigen schuld in ernstige financiële moeilijkheden zijn gekomen³⁾.

1) Zie in dit verband de koran 9: 60.

2) Zie onder meer R. Cooper, A calculator in one hand and the koran in the other, Euromoney, november 1981, blz. 64; L.E. Davids, The Banker's Magazine, mei-juni 1983, blz. 68-69; N. Kielstra, Bestaat er een islamitische economie?, in P. Aarts (red.), Geld, goed en godsdiens in het Midden-Oosten, Coutinho, Muiderberg 1991, blz. 52-55.

3) Zie hieromtrent A. El-Naggar, Islamitische Banken in Theorie und Praxis, Österreichisches Bank Archiv, 1984, nr 12, blz. 418; R. Wilson (red.), Islamic financial markets, Routledge, Londen 1990, blz. 79, 97 en 189.

5. ACTIEF BEDRIJF

Het actieve bankbedrijf mag zich uiteraard alleen maar bezighouden met de financiering van activiteiten die geheel in overeenstemming zijn met de voorschriften van de islam¹⁾. Dit zijn voornamelijk kredietuitzettingen en investeringen op basis van bepaalde financiële technieken, zoals winstopslag, winst- en verliesdelingsovereenkomsten, al dan niet met medezeggenschap, participaties in het aandelenkapitaal van naamloze vennootschappen, verhuur van activa met het recht van koop, servicetoeslag, enz.²⁾

De islamitische banken dienen uit dit actiefbedrijf voldoende inkomsten te verwerven om de continuïteit van hun bedrijf te verzekeren. Dit betekent, dat zij enerzijds hun bedrijfskosten en hun winstuitkeringen op de bij hen aangehouden investeringsrekeningen moeten kunnen betalen en dat zij anderzijds voldoende rendement op hun eigen vermogen moeten behalen. Daartoe gebruiken de islamitische banken vooral onderstaande typen kredietuitzettingen en investeringen.

1) Dit sluit uiteraard niet alleen uit kredietuitzettingen op basis van interest, maar ook kredietverlening aan bij voorbeeld een bierbrouwerij of een varkensslachterij.

2) Zie bij voorbeeld M.N. Siddiqi, Banking without interest, The Islamic Foundation, herdruk, Leicester 1988, blz. 19 e.v.

a. Winstopslag

De islamitische banken financieren particulieren, bedrijven en overheidsinstellingen op termijnen van korter dan drie maanden vooral in de vorm van de mudārabā¹⁾. Dit zijn in feite gecombineerde handels- en krediettransacties, waarbij de betrokken bank in opdracht van een cliënt, maar wel voor eigen rekening, bepaalde, duidelijk geïdentificeerde grondstoffen, goederen of machines koopt, bij voorbeeld in het buitenland²⁾. Op een later tijdstip verkoopt de bank met een vooraf overeengekomen winstopslag de gekochte waren dan weer aan deze cliënt door, waarna, al naar gelang de gemaakte afspraak, de betaling aan de bank in eens of in termijnen kan plaatsvinden. Voor veel islamitische banken is dit een erg populaire financieringsvorm, omdat zij dan niet genoodzaakt zijn zich grondig te verdiepen in de financiële administratie van hun cliënten.

-
- 1) Zie hieromtrent R. Cooper, *A calculator in one hand and the koran in the other*, Euromoney, november 1981, blz. 60; Z. Iqbal en A. Mirakhor, Islamic banking, IMF, Occasional Paper, No 49, Washington, D.C., maart 1987, blz. 17; S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 64; R. Wilson (red.), Islamic financial markets, Routledge, Londen 1990, blz. 50-51, 117-118 en 183-184.
- 2) Zie bij voorbeeld M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 170 en 262; Habib Bank Ltd, Towards understanding non-interest based banking in Pakistan, Karachi, zonder jaar, blz. 6-9.

De bank dient uit de winstopslag niet alleen al haar kosten vergoed te krijgen, maar ook haar winst te behalen¹⁾. De hoogte van de winstopslag mag echter niet gerelateerd zijn aan de termijn die ligt tussen het moment van aankoop en het moment van verkoop van de voor cliënten gekochte waren, want dan zou de winstopslag immers een verkapte vorm van interest zijn. Sommige centrale banken geven daarom ook bepaalde richtlijnen voor de maximale hoogte van de winstopslag²⁾.

Omdat de door de bank gekochte waren soms niet door een cliënt worden geaccepteerd³⁾, bij voorbeeld als de kwaliteit niet deugt, loopt de bank tot aan het moment van overdracht altijd het risico dat zij met de gekochte waren blijft zitten en dat zij deze met verlies aan anderen moet verkopen. Welnu, dit risico vormt de rechtvaardiging voor genoemde winstopslag. In de praktijk zullen de cliënten echter vrijwel altijd proberen tegenover de bank hun verplichtingen na te komen. Een cliënt die in gebreke blijft, zal in de toekomst immers niet zo gemakkelijk weer een bank kunnen vinden die bereid is zo'n murābaha-transactie te financieren.

1) Zie bij voorbeeld A. El-Naggar, *Islamitische Banken in Theorie und Praxis*, Österreichisches Bank Archiv, 1984, nr 12, blz. 420-421; V. Nienhaus, *Islamitische Banken in Wunsch und Wirklichkeit*, Zeitschrift für das gesamte Kreditwesen, 1982, 5. Heft, blz. 178.

2) Zie Z. Iqbal en A. Mirakhor, Islamic banking, IMF, Occasional Paper, No 49, Washington, D.C., maart 1987, blz. 17.

3) Zie hieromtrent S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 64; J.R. Presley (red.), Directory of islamic institutions, Croom Helm, Londen 1988, blz. 27.

b. Winst- en verliesdeling, zonder medezeggenschap

De islamitische banken financieren particuliere bedrijven met goede winstverwachtingen, voor zover deze een goede en betrouwbare financiële administratie¹⁾ kunnen overleggen, op termijnen van één jaar of langer veelal door middel van de mudāraba²⁾. Dit is een tijdelijk samenwerkingsverband tussen een islamitische bank en een ondernemer, waarbij de betrokken bank gedurende een bepaalde tijd een overeengekomen bedrag in een zogenaamde mudāraba-onderneming investeert. De bank kan dit bij voorbeeld doen door een deel van de financiële middelen gedurende de gehele afgesproken periode te verstrekken in de vorm van een vaste lening en een deel in de vorm van kortlopende kredieten in rekening-courant³⁾.

Bedoeld samenwerkingsverband houdt in dat de betrokken bank deze onderneming volledig financiert, zonder dat zij op grond hiervan evenwel ook zeggenschap in deze onderneming mag uitoefenen. Deze bank heeft uiteraard wel het recht om de financiële gang van zaken in de onderneming die zij financiert nauwkeurig te volgen.

1) Zie in dit verband ook de opmerking van Ch. Goodhart, The evolution of central banks, The M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts 1988, blz. 98: „Businessmen, at least in some countries, are sometimes said to have three sets of books, one for the tax inspector, one for their shareholders, and one set for themselves. Which one of these would the bank see, or would there be yet another set of books?”

2) Zie hiervoor R. Cooper, A calculator in one hand and the koran in the other, Euromoney, november 1981, blz. 52 en 55; M. Uzair, Interest-free banking, Royal Book Company, Karachi 1978, blz. 114-132.

3) Zie M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 165.

De bank ontvangt voor bovengenoemde financiering geen tevoren vastgestelde beloning, maar nadat de ondernemer een bepaalde vergoeding voor zijn inspanningen heeft gekregen, een tevoren tussen de bank en de ondernemer overeengekomen percentage van de bruto winst. Dit is de ondernemingswinst vóór aftrek van de afschrijvingen en vóór aftrek van de financieringskosten. Het percentage van de aldus berekende winst dat de desbetreffende bank toevalt, kan per financieringsovereenkomst verschillen. Dit percentage is vooral afhankelijk van de vooruitzichten die de onderneming biedt en van het risico dat de bank bij deze investering loopt. En mocht de onderneming verlies lijden, dan ontvangt de ondernemer geen vergoeding voor zijn inspanningen en komt dit verlies, tenzij de ondernemer ernstig in gebreke is gebleven, geheel voor rekening van de bank.

De islamitische banken zijn soms ook bereid op deze wijze ondernemingen te financieren voor perioden die korter zijn dan één jaar, met name wanneer deze ondernemingen in staat zijn regelmatig betrouwbare resultatenrekeningen te overleggen voor perioden korter dan één jaar, bij voorbeeld kwartaal- of halfjaarcijfers¹⁾.

De bank kan haar investering in de muḍāraba-onderneming beëindigen door met de onderneming overeen te komen dat zij haar participatie in de onderneming na verloop van een bepaalde tijd in eens terugvraagt, dan wel dat zij deze geleidelijk uit de onderneming terugtrekt.

1) Zie hieromtrent M. Uzair, Interest-free banking, Royal Book Company, Karachi 1978, blz. 29-30.

c. Winst- en verliesdeling, met medezeggenschap

De islamitische banken kunnen particuliere bedrijven met goede winstverwachtingen, voor zover deze bedrijven een betrouwbare financiële administratie kunnen overleggen¹⁾, echter ook financieren door middel van de mushāraka. Dit is een samenwerkingsverband tussen een islamitische bank en een ondernemer, waarbij de betrokken bank gedurende de overeengekomen periode participeert in het werkkapitaal van een reeds bestaande of nieuw op te richten onderneming, dan wel in bepaalde projecten hiervan²⁾. De bank en de ondernemer brengen in dit geval samen het werkkapitaal bijeen en de bank mag zich ook met de dagelijkse gang van zaken in de onderneming bemoeien.

De ondernemer ontvangt als beloning voor zijn inspanningen bij de winstverdeling eerst een bepaald deel van de bruto winst vóór aftrek van de afschrijvingen en vóór aftrek van de financieringskosten. ^{2, welk(e) a. p. e. n. t.?} De resterende bruto winst wordt dan vervolgens tussen de bank en de ondernemer verdeeld overeenkomstig de tevoren gemaakte afspraak. Eventuele verliezen worden tussen de bank en de ondernemer verdeeld naar rato van hun bijdragen aan het werkkapitaal van de onderneming.

En mocht de bank slechts tijdelijk in het werkkapitaal van de onderneming willen deelnemen, dan kan zij haar participatie na verloop van tijd aan anderen verkopen, respectievelijk zich al dan niet geleidelijk uit de onderneming terugtrekken³⁾.

1) Zie hieromtrent S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 151.

2) Zie Z. Iqbal en A. Mirakhor, Islamic banking, IMF, Occasional Paper, No 49, Washington, D.C., maart 1987, blz. 3; J.R. Presley (red.), Directory of islamic institutions, Croom Helm, Londen 1988, blz. 25-26.

3) Zie J.N.F. Bakker, Organisatie en werkwijze van het islamitisch bankwezen, Economisch Statistische Berichten, 25 juli 1990, blz. 681.

d. Aandelen

Participeren in het aandelenkapitaal van een naamloze vennootschap, waarvan de aandelen in handen van particulieren en/of de overheid zijn, heeft grote overeenkomsten met het onder 5c genoemde systeem van winst- en verliesdeling met medezeggenschap. De islamitische banken delen immers in de winst naar rato van hun deelname in het aandelenkapitaal van de naamloze vennootschap, terwijl zij in de jaren dat de naamloze vennootschap geen winst maakt, respectievelijk een verlies lijdt, geen winstuitkering krijgen. Zij kunnen dan, evenals bij winst- en verliesdeling met medezeggenschap, via hun participatie in het aandelenkapitaal proberen invloed uit te oefenen op de gang van zaken in de naamloze vennootschap.

In tegenstelling tot de hierboven genoemde financiering door middel van mudāraba (zie: 5b) en door middel van de mushāraka (zie: 5c) kunnen participaties in het aandelenkapitaal van een naamloze vennootschap gemakkelijk en op korte termijn worden beëindigd, vooral als er in het betrokken land een goed georganiseerde secundaire kapitaalmarkt bestaat¹⁾. Dit komt de liquiditeit van de islamitische banken uiteraard ten goede.

1) Zie in dit verband M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 166 en 255-258; M.N. Siddiqi, Banking without interest, The Islamic Foundation, herdruk, Leicester 1988, blz. 37-38 en 152.

e. Verhuur van activa met het recht op koop

De islamitische banken kunnen, evenals de niet-islamitische banken, voor eigen rekening, maar in opdracht van particulieren, ondernemingen of overheidsbedrijven duidelijk omschreven activa kopen, bij voorbeeld machines, transportmiddelen, fabrieksgebouwen, kantoren, enz. en deze activa vervolgens gedurende een overeengekomen (middel)lange periode aan de betrokken cliënt verhuren (ijara)¹⁾. De betekenis van de term 'ijara' is vergoeding of beloning²⁾.

De bank blijft de eigenaar van de verhuurde activa en de huurder mag deze activa gedurende de contractueel overeengekomen periode van de bank huren, hetzij tegen betaling van een vaste huurprijs, hetzij tegen betaling van een vast aandeel in de netto winst die met de gehuurde activa wordt verdiend³⁾. Vaak kan de huurder in beide gevallen de gehuurde activa aan het eind van de contractperiode tegen een dikwijls sterk gereduceerde restwaarde van de bank overnemen. Dit islamitisch 'leasen' van activa is dus eigenlijk een vorm van huurkoop⁴⁾.

1) Zie hieromtrent S.R. Khan, Profit and loss sharing, Oxford University Press, Karachi 1987, blz. 70.

2) Zie J.R. Presley (red.), Directory of islamic financial institutions, Croom Helm, Londen 1988, blz. 28.

3) Zie voor details M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 167-168.

4) Zie in dit verband: Waarom Allah rente verbiedt, NMB Bankblad, voorjaar 1990, blz. 17.

f. Interest-vrije leningen

De islamitische banken verstrekken, zij het op bescheiden schaal, want het zijn nu eenmaal commerciële banken, ook interest-vrije leningen. Deze leningen kunnen in twee verschillende categorieën worden verdeeld.

Ten eerste: zeer korte interest-vrije leningen met een zakelijk karakter, waarvoor alleen een service toeslag in rekening kan worden gebracht¹⁾. Een islamitische bank dient deze service toeslag uitsluitend te baseren op de kosten die zij werkelijk voor een bepaald krediet maakt. Met andere woorden: een islamitische bank mag deze service toeslag niet relateren aan de hoogte en/of de termijn van de verstrekte lening.

Interest-vrije leningen met een zakelijk karakter worden vooral verstrekt aan ondernemingen, waarin een bank al participeert met een kapitaal bijdrage op basis van een mushāraka-contract. Deze leningen mogen alleen worden gebruikt ter overbrugging van een tijdelijk tekort aan liquide middelen. Zij dienen bovendien steeds door zekerheden te zijn gedekt. Het zijn dan ook voornamelijk leningen die worden verstrekt ter oplossing van tijdelijke liquiditeitsproblemen van ondernemingen, waarvan de bank zelf mede-eigenaar is.

1) Zie M.Ü. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 172; I. Karsten, Islam and financial intermediation, IMF, Staff Papers, 1982, blz. 121; M. Uzair, Interest-free banking, Royal Book Company, Karachi 1978, blz. 31 en 36.

De islamitische banken kunnen in dit geval immers geen gebruik maken van de techniek van winst- en verliesdeling, omdat kredieten ter overbrugging van tijdelijke liquiditeitsproblemen alleen worden verstrekt voor zeer korte perioden, gewoonlijk tot 30 dagen. En voor dergelijke korte perioden kunnen ondernemingen vrijwel nooit betrouwbare informatie over hun winst- en verliesrekening geven. De banken financieren deze interest-vrije leningen met een zakelijk karakter in feite meestal met behulp van de gemiddelde tegoeden die deze ondernemingen bij de banken aanhouden op hun eveneens interest-vrije rekening-couranttegoeden.

Ten tweede: (middel)lange interest-vrije leningen met een niet-zakelijk karakter, waarvoor zelfs de administratiekosten niet in rekening kunnen worden gebracht (quard ḥasan)¹⁾. Dit zijn in feite charitatieve leningen die een islamitische bank verstrekt aan cliënten die bij voorbeeld een spaarrekening bij haar aanhouden en die nu een eigen bedrijf willen beginnen of willen uitbreiden, respectievelijk cliënten die te kampen hebben met ziekte of rampspoed. Dergelijke leningen moeten worden terugbetaald zodra men daartoe in staat is. Bovendien moet men volgens de religieuze voorschriften van de islam voor zijn dood alle schulden hebben terugbetaald²⁾. De islamitische banken financieren deze charitatieve leningen met behulp van persoonlijke giften en afdrachten die de gelovige moslims storten op de eveneens interest-vrije zakāt-rekening (zie: 4e).

1) Zie in dit verband M.U. Chapra, Towards a just monetary system, The Islamic Foundation, Leicester 1986, blz. 42, 68 en 263.

2) Zie hieromtrent I. Karsten, Islam and financial intermediation, IMF, Staff Papers, 1982, blz. 124.

6. AANPASSINGEN VAN HET PASSIEF- EN ACTIEFBEDRIJF

Hoe moeten de islamitische banken nu, zonder dat zij in het kader van hun bedrijfsuitoefening gebruik kunnen maken van het instrument van de interest, hun passiefbedrijf (zie: par. 4) en hun actiefbedrijf (zie: par. 5) op elkaar afstemmen? De niet-islamitische banken doen dit, zoals bekend, vooral door de interestpercentages te variëren die zij op termijndeposito's bieden en/of voor kredieten vragen. Hierdoor kunnen zij immers niet alleen de omvang van de aan te trekken en de uit te zetten financiële middelen voortdurend op elkaar afstemmen, maar ook hun interestmarge tussen de gemiddelde credittarieven en de gemiddelde debettarieven bewaken en met de andere banken concurreren.

Welnu, de islamitische banken proberen bovengenoemde bedrijfseconomische doelstellingen te realiseren door hun winstdelingspercentages te variëren¹⁾. Immers, als de islamitische banken de winstdelingspercentages van hun rekeninghouders verhogen of verlagen, kunnen zij - ceteris paribus - meer of minder gelden aantrekken op hun algemene investeringsrekeningen (zie: 4c) en specifieke investeringsrekeningen (zie: 4d). En als de islamitische banken de winstdelingspercentages van de bedrijven, waarin zij willen participeren, verhogen of verlagen, zodat deze bedrijven een groter of een kleiner deel van de gemaakte winst zelf mogen behouden, kunnen zij - ceteris paribus - meer of minder financiële middelen uitzetten.

1) Zie in dit verband M.N. Siddiqi, Banking without interest, The Islamic Foundation, herdruk, Leicester 1988, blz. 171.

De islamitische banken kunnen immers in tijden van goede economische vooruitzichten, wanneer er in de bedrijven een grote behoefte aan additionele financieringsmiddelen bestaat, een groter winstaandeel bedingen in de bedrijven waarin zij financieel willen participeren. Hierdoor kunnen deze banken eveneens hogere winstpercentages uitkeren op de tegoeden die de rekeninghouders bij hen hebben uitstaan in de vorm van algemene investeringsrekeningen (zie: 4c) en specifieke investeringsrekeningen (zie: 4d), hetgeen - ceteris paribus - weer leidt tot een groter aanbod van gelden op deze rekeningen. Het omgekeerde is doorgaans het geval als de economische vooruitzichten minder goed of zelfs slecht zijn: de lagere bedrijfswinsten en ook de lagere winstuitkeringen van de bedrijven aan de islamitische banken hebben dan juist tot gevolg dat deze banken genoodzaakt zijn eveneens lagere winstpercentages uit te keren op de tegoeden die de rekeninghouders bij hen aanhouden.

7. SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Het niet-islamitische bankwezen, dat voor verreweg de meeste financiële transacties gebruik maakt van het instrument van de interest, gaat in feite uit van de veronderstelling dat er een stricte scheiding bestaat tussen godsdienst en bankieren. Deze veronderstelling, die uit de tijd van de Verlichting stamt, is in de ogen van de orthodoxe islamieten echter onaanvaardbaar. In deze orthodoxe visie dient immers ook de inrichting en de functionering van het bankwezen te beantwoorden aan de grondbeginselen van de (islamitische) godsdienst.

En dit betekent, dat de orthodoxe islamieten, die op grond van de koran alle vormen van interest verwerpen, geen gebruik willen maken van de meeste diensten van het niet-islamitische bankwezen. Voorts betekent dit, dat zij momenteel in vele islamitische landen streven naar een zodanige inrichting en functionering van het bankwezen dat de verschillende financiële transacties geheel vrij zijn van interest.

In dit artikel is aan de hand van enkele soorten financiële transacties, die wel voor de orthodoxe islamieten aanvaardbaar zijn, gepoogd de belangrijkste transacties van het passieve en van het actieve bankbedrijf van de islamitische banken in kort bestek te beschrijven en te analyseren. Hieruit blijkt dat deze banken vooral werken op basis van vooraf overeengekomen winstopslagen, respectievelijk winst- en verliesdelingsovereenkomsten. Ten aanzien van het passieve bankbedrijf impliceert dit dat de islamitische banken, in tegenstelling tot de niet-islamitische banken, geen vastrentende verplichtingen hebben, waardoor zij ook minder kwetsbaar zijn dan de niet-islamitische banken. En ten aanzien van het actieve bankbedrijf impliceert dit dat de islamitische banken, voor wat betreft hun inkomsten, conjunctuurgevoeliger zijn dan de niet-islamitische banken. Daarom dienen de islamitische banken bij het financieren van particulieren, ondernemingen en overheidsbedrijven meer naar de toekomstige winstontwikkeling van de te financieren projecten te kijken dan de niet-islamitische banken, die uit de aard van hun bedrijf nu eenmaal meer geïnteresseerd zijn in de tijdige betaling van interest en aflossingen.